

340.132

PRAVNA NORMA I NJEN ZNAČAJ

Doc. dr Rejhan Kurtović*

Apstrakt

Autor se u radu bavi pitanjem pravne norme kao osnovnog elementa prava, dajući poseban osvrt na njen neprocenjiv značaj za pravo uopšte. U veoma dugoj tradiciji, pravna norma predstavlja privilegovani deo proučavanja pravne nauke i istorije prava, gde je i do danas ostala centralno pitanje teorije i filozofije prava. U radu se posebna pažnja posvećuje i pravnom normiranju, kao kompleksnoj delatnosti vezanoj za pravo i autonomno uređenje društvenih odnosa.

Ključne reči: pravna norma, društvena norma, dispozicija, sankcija, vrste pravnih normi

UVOD

Pravna norma je osnovni i najbitniji element prava, bez koga se pravo ne bi moglo zamisliti. Pravna norma predstavlja "najsitniji" deo prava, tj. "atom" prava, i pravo se ne može razložiti na manje delove. Ukoliko bi pravo razložili na manje delove od pravne norme, onda bi ti delovi izgubili smisao i ne bi predstavljali pravo. Pravne norme izražene su na različite načine, u pisanom ili nepisanom obliku, uže i šire, opisno i kraće, u pravnim aktima, članovima zakona, odeljcima, paragrafima i dr. Ipak, moramo uvek biti svesni šta je to pravna norma, odnosno, od čega se ona bitno razlikuje i sa čim ne predstavlja znak jednakosti. Pravnu normu ne treba mešati sa članovima ili paragrafima zakona ili drugih pravnih akata, što je čest slučaj u praksi. Ona se nekada može poklopiti sa njima, ali, u većini slučajeva to nije tako. Pravna norma je obično šira, jer, jedan član najčešće sadrži samo jedan deo norme, ili više različitih normi. Član predstavlja sistematsku jedinicu nomotehničke strukture pravenog akta. Pravne norme imaju veliki značaj, kako za samo pravo, tako i državu kao društveno političku organizaciju. Bez pravne norme, sigurno ne bi bilo ni prava, a bez prava ne bi bilo države. Zbog toga, pravna norma predstavlja „uzorčno posledičnu vezu između prava i države. Pravna norma je uslov za

* Docent za teorijsko-istorijske uže naučne oblasti, Departmana za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazariu, r.kurtovic@uninp.edu.rs.

postojanje prava i države kao dve najvažnije društvene pojave. Svi oni koji se bave proučavanjem prava i države, na bilo koji način, moraju biti svesni značaja i uloge pravne norme. Mnogi drugi pravni fenomeni i instituti uslovljeni su postojanjem pravne norme. Celokupna primena prava vezana je za poznavanje pravne norme, njene strukture, mesta u opštem sistemu pravnih normi, ali i njenog tumačenja i povezivanja sa drugim pravnim normama.

1. POJAM PRAVNE NORME

Sve oblasti ljudskog života uređene su različitim normama. Termin "norma" nije u pravnoj nauci opšteusvojen. Sa istim ili sličnim značenjem, umesto njega koriste se i termini kao što su pravilo, propis, zakon i slično. Mada se ovi termini često koriste kao sinonimi, treba napomenuti da njihovo značenje nije uvek isto (Vranjanac, Dajović: 2009, 64). Normiranjem se definišu različita pravila putem kojih se nastoje urediti mnogobrojni društveni odnosi i ponašanje ljudi. Zbog toga, postoje različite vrste društvenih normi, kao što su: moralne, običajne, religijske i dr.¹ Od navedenih normi moramo razlikovati pravne norme, koje postoje paralelno sa ostalim vrstama društvenih normi, uz izražene razlike, primat i efekte delovanja. Razlike između pravnih i ostalih društvenih normi jasno su vidljive, a najbolje se mogu uvideti: po načinu nastanka, subjektu koji ih donosi, sadržaju, načinu primene, vrsti sankcije i garanciji njihovog izvršenja. Društveni odnosi koji se regulišu moralnim i pravnim normama nisu istovetne prirode i važnosti. Sa stanovišta države i društva kao celine, pravne norme regulišu najbitnije društvene odnose bez kojih država kao najorganizovaniji deo društva ne bi mogla biti skladno povezana (Đorđević: 2015,146). Pravne norme se stvaraju organizovano, od strane posebno ovlašćenog subjekta, po tačno određenoj proceduri i postupku donošenja. Zbog složene procedure i postupka iz koga nastaju, pravne norme imaju i poseban značaj u opštem sistemu društvenih normi.

Reč norma je latinskog porekla i znači pravilo. U tom smislu, pravnu normu bi mogli definisati kao pravilo o ponašanju ljudi zaštićeno državnim aparatom prinude. Pravna norma nije bilo kakvo pravilo, ona se od mnoštva drugih pravila razlikuje po tome što iza nje stoji legalni aparat državne prinude. Država je ta koja ima na raspolaganju različite modele sile i prinude, putem kojih može primorati određene subjekte na poštovanje pravne norme, odnosno, postupanje po istoj. U tome se i ogleda efikasnost pravne norme, jer, kod drugih društvenih normi nemamo elementa državne sankcije i prinude, što znatno umanjuje njihovu efikasnost, delotvornost, ali i obaveznost. Pravo se sastoji iz pravnih normi, tj. pravo predstavlja skup pravnih normi. Pravnim normama se uređuje i reguliše

¹ Društvene norme mogu da se razvrstaju na različite načine i vrste. Na primer, one mogu da se podele na regulativne i konstruktivne (Imanel Kant), kognitivne, ekspresivne i moralne (Talkot Parsons), lične i bezlične (Alf Ros), opšte i posebne (Norberto Bobio), običajne, moralne i pravne (Nikola Visković), u širem i užem smislu (Radimir Lukić).

celokupan pravni, politički i ekonomski sistem. Najvažniji segmenti ljudskog društva obezbeđuju se pravnim normama.

2. NEKA TEORIJSKA STANOVIŠTA O PRAVNOJ NORMI

Pravna norma koju susrećemo u današnjem obliku, razvila se zahvaljujući dugoj i podrobnoj teorijskoj analizi. Pravni teoretičari koji su se bavili problematikom pravne norme imali različita gledišta i stavove o njoj. Zahvaljujući tome, razvila su se i posebna učenja o pravnoj normi i njenoj strukturi, zahvaljujući čemu danas imamo pravnu normu u ovoj formi i obliku. U pravnoj teoriji postoje različita shvatanja o pravnoj normi, njenom definisanju, strukturi, kriterijumima klasifikacije i vrstama.

Ciceron karakteriše pravne norme kao zapovesti i zabrane. Dok je rimski pravnik Modestin, smatrao da funkcije jedne pravne norme obuhvataju: zapovesti, zabrane, dopuštenja i kazne. Po nejm, moć zakona je: zapovedati, zabranjivati, dozvoljavati, kažnjavati.

Hans Kelzen kaže da se reč "norma" odnosi prvenstveno, mada ne isključivo, na zapovest, propis, naredbu. Kelzen normu definiše kao izraz ideje da nešto treba da se dogodi, posebno da neki pojedinac treba da se ponaša na određen način.

Dalje, Hans Kelzen daje dobru formulaciju shvatanja da je norma jedna kompleksana, konstruktivna kategorija. On je ovo pitanje analizirao baveći se problemom idealne jezičke formule pravnog propisa. Kelzen smatra da se zadatak pravne nauke sastoji u konstrukciji pravne norme iz postojećeg pravnog materijala. Kelzen u vezi sa ovim kaže: „Praktičan doslovni tekst, kojim se služe pravni poreci, irelevantan je...za rešenje problema. Pravni propisi moraju biti iskonstruisani iz sadržine zakona, a sastavni delovi, koji su neophodni za njegovu konstrukciju, često se ne nalaze čak ni u istom zakonu, nego se moraju skupiti iz više zakona“ (Kelzen: 2002, 205).

Vrlo uspešnu definiciju pravne norme dao je veliki nemački pravnik iz 19. veka, Rudolf Jering, u svom delu *Cilj u pravu*. Po toj definiciji: „Sadržina norme je misao, postavka (pravna postavka), ali postavka praktične vrste, to jest upustvo za ljudsko delovanje; norma je, dakle, pravilo prema kojem se treba upravljati“. Jering dalje smatra da su pravne norme samo one kojima to svojstvo daje država, odnosno da je država jedini izvor prava.

Georg Jelinek daje tri suštinska elementa pravnog pravila, odnosno norme. Po njemu, pravna pravila su: 1) norme za spoljašnje ponašanje ljudi jednih prema drugima; 2) norme koje potiču od poznatog spoljašnjeg autoriteta i 3) norme čija je obaveznost garantovana od strane spoljašnje moći. Kroz ova svojstva, smatra Jelinek, pravna norma se razlikuje od verskih, običajnih i moralnih normi.

Nikola Visković navodi da su sve norme hipotetičke, zato što je u prirodi normi uopšte (kao tehnike društvene kontrole) da nadovezuju određena značenja posledice na određene situacije-uslove.

Jasnu razliku između pravila i individualnih normi napravio je Džon Ostin. Prema Ostinu: „Kada obavezuje generalno na klasu činjenja ili ne činjenja, zapovest je zakon (a law) ili pravilo (rule)“. Ali kada obavezuje na specifično činjenje ili ne činjenje, ili činjenja i ne činjenja određena specifično ili individualno, zapovest je povremena (occasional) ili pojedinačna (particular).

Rasprave o problemu strukture pravne norme posebno se inteziviraju krajem 19. i početkom 20. veka, kada se došlo do shvatanja koje su posebno razvili Ernest Citelman i Hans Kelzen, da je pravna norma, u logičkom smislu, jedan hipotetički sud oblika „ako A treba B“, odnosno, „ako nastupi činjenica A- uslov, treba da nastupi činjenica B – posledica“ (Vranjanac, Dajović: 2009, 66). Naravno, treba reći da je i ranije bilo pokušaja utvrđivanja strukture pravne norme, gde se posebno treba naglasiti doprinos Džeremija Bentama s kraja 18. veka. Takođe, i nakon Kelzena bilo je značajnih doprinosa rešavanju ovog pitanja, gde posebno treba pomenuti radove von Wrighta, Alfa Rosa, Džozefa Raca i drugih (Vranjanac, Dajović: 2009, 66).

Po Kelzenovom shvatanju, pravna norma ima dva logički dovoljna elementa: delikt i sankciju. Iz prekršaja i sankcije logički se izvodi i pojam obaveze.

Engleski pravni filozof H.L.A Hart uputio je kritiku Kelzenovom shvatanju pravne norme. Hart smatra, da ako bismo normu predstavili na način kao to Kelzen čini, u formi „ako A treba B“, ne bi bilo moguće razlikovati krivični zakon koji kažnjava određeno ponašanje novčanom kaznom od, na primer, poreskog zakona koji oporezuje određene delatnosti.

Kelzenovo učenje o dvodelnoj strukturi pravne norme izazvalo je da se razvije učenje o trodelnoj strukturi pravne norme. Po učenju o trodelnoj strukturi pravne norme, norma ima tri dela: pretpostavku (hipotezu), dispoziciju i sankciju.

Najzad, i učenje o trodelnoj strukturi pravne norme pokazalo se kao nepotpuno, što je uslovalo da se javi novo učenje o četvorodelnoj strukturi pravne norme. Po ovom učenju, hipoteza treba da bude dvojaka, odnosno da obuhvata i hipotezu dispozicije i hipotezu sankcije. Nova norma imala je sledeći oblik: „Ako H (hipoteza), treba O (obaveza); i ako P (prekršaj), treba S (sankcija)“. Kao što možemo videti, prema četvorodelnoj strukturi pravna norma obuhvata sledeće delove: pretpostavku (hipotezu) dispozicije, dispoziciju, pretpostavku (hipotezu) sankcije i sankciju.

3. STRUKTURA PRAVNE NORME

Kao što se može videti, mnogobrojne rasprave o strukturi pravne norme počinju navođenjem elemenata, odnosno njenih sastavnih delova. Pojedini autori vezuju se samo za dva elementa pravne norme, smatrajući ih osnovnim, dok drugi navode tri ili četiri takva elementa. Da se teorijska shvatanja o strukturi pravne norme ne završavaju na tome, govori nam i činjenica, da je čuveni pravni teoretičar Nikola Visković, pod uticajem Karla Kosija, dao znatno kompleksniju strukturu pravne norme, navodeći da se pravna norma sastoji iz deset delova. Ove teorijske

nesuglasice neretko proizvode konfuzije u praksi, počevši od onih koji se tek počinju baviti proučavanjem prava, do onih koji se duže vremena bave pravnom problematikom i koji nisu toliko posvećeni teoriskoj deskripciji pravne norme. Studenti prava sa nesigurnošću pričaju o strukturi pravne norme, jer ne znaju koje stanovište o pravnoj normi treba prihvatiti, obzirom, da kroz literaturu nailaze na različite teorijske stavove. Zbog toga, kada govorimo o pravnoj normi neizbežno je posvetiti posebnu pažnju strukturi pravne norme, i podrobnije se pozabaviti analizom njenih elemenata.

Kod pravne norme razlikujemo četiri dela: pretpostavku (hipotezu) dispozicije, dispoziciju, pretpostavku (hipotezu) sankcije i sankciju. Ovakvu strukturu pravne norme možemo prikazati na sledeći način: PD + D + PS + S = PN

Deo pravnih teoretičara smatra da svaka pravna norma ne sadrži sve navedene elemente. Kod nekih pravnih normi susrećemo sve elemente, dok kod nekih navedenih elemenata nema. Najvažniji element pravne norme je dispozicija. Uz dispoziciju odmah ide sankcija, koja je ujedno i karakteristično obeležja pravne norme koje je razlikuje od drugih normi. Svakako, uz dispoziciju i sankciju javljaju se i pretpostavka dispozicije i pretpostavka sankcije kao deskriptivni elementi kojim se navodi pod kojim uslovima će se primeniti dispozicija i sankcija. Sintezom navedenih elemenata dobijamo jednu novu celinu, koja se definiše kao pravna norma.

3.1. Pretpostavka dispozicije

Pretpostavka ili hipoteza dispozicije je početni deo pravne norme u kome se navode subjekti kojim je norma upućena, tj. adresati norme, i situacije u kojoj se oni moraju naći da bi se na njih primenio zahtev iz dispozicije, odnosno pravne norme. Pretpostavka dispozicije je onaj deo pravne norme koji određuje činjenice ili okolnosti čijim postojanjem je uslovljen zahtev, obaveza ponašanja, odnosno dispozicija. Ovaj deo norme nema preskriptivni karakter, on ništa ne propisuje već predstavlja jedan činjenični, deskriptivni iskaz. Hipotetičnost nije relana vremenska kategorija, predviđanje šta će se pod određenim okolnostima desiti, već „izražava odnos u kojem je jedna činjenica uslov neke druge“. Pretpostavkom dispozicije određuje se događaj koji još nije nastupio, ali koji je moguć, verovatan ili čak neizbežan. Taj događaj mora da se ispuni da bi za odnosnog subjeketa nastupila obaveza da postupa po dispoziciji. Zbog toga se pretpostavka dispozicije drugačije naziva „primarnom pretpostavkom“ (Mitrović: 2012:187). Sadržina dispozicije može biti manje ili više određena. Pretpostavke se odnose na pravno relevantnu činjenicu ili okolnost koja je opšte poznata, očigledna, koja uobičajeno, normalno, ili verovatno postoji, ali ne i apsolutno, neminovno u svakom pojedinačnom slučaju.

3.2. Dispozicija

Dispozicija² predstavlja osnovni i najvažniji element pravne norme. Putem nje se izražava ono što treba, ne treba, može ili sme da bude učinjeno. Ona je primarno, uslovno, relativno, alternativno i normativno (običajno, moralno ili neko drugo društveno ponašanje) pravilo ponašanja, tj. zapovest jedne volje koja raspolaže vlašću upućena drugoj volji (na primer da je svako dužan da plati porez) (Mitrović: 2012:181). Dispozicije kao normativni deo pravne norme predstavlja njen veoma važan element, koji pravnu normu obeležava u tolikoj meri da se sa njom poistovećuje. Od načina na koji je izražena dispozicija zavisi i sam karakter pravne norme. Dispozicija nije jednoobrazna i identična u svim pravnim normama, već se razlikuje od slučaja do slučaja.

S obzirom na način na koji je izražena zapovest, razlikujemo četiri vrste dispozicije: naređujuće ili pozitivne (preceptivne), zabranjujuće ili negativne (prohibitivne), ovlašćujuće ili dopuštajuće (permisivne), deklarativne ili interpretativne (eksplikativne) (Živanović: 1959, 36). *Naređujuće dispozicije* traže neku pozitivnu radnju, akt, činjenje i dr. *Zabranjujuće dispozicije* zahtevaju uzdržavanje od neke radnje, to jest nečinjenje i nepostupanje. *Ovlašćujuće dispozicije* predviđaju određena ovlašćenja da se nešto čini ili nešto zahteva od drugog subjekta. *Deklarativne dispozicije*, odnosno one koje sadrže objašnjenje ili definiciju, na izgled ne predstavljaju nikakve zahteve za subjekte jer jezički izraz nije ni u naredbi, ni u zabrani, ni u ovlašćenju, već u konstataciji ili opisu.

S obzirom na stepen slobode ovlašćenih i obaveznih subjekata, razlikuju se apsolutno određene i relativno određene dispozicije. *Apsolutno određene dispozicije* nazivaju se još i *kategoričkim, imperativnim, ius cogens, ius scriptum*. Kod njih je zahtev tačno određen, a zapovest adresatima označena je "tako i nikako drugačije", ne ostavljajući subjektu u postupanju po dispoziciji nikakvu slobodu. Takve su naređujuće i zabranjujuće dispozicije (Vukadinović, Stepanov: 2001, 273).

Relativno neodređene dispozicije mogu biti, s obzirom na slobodu adresata dispozicije sa neodređenim pojmovima i pravnim standardima, alternativne dispozicije, dispozicije s diskrecionom vlašću i dispozitivne (zamenjive dispozicije).

U određivanju pravila ponašanja služimo se raznim pojmovima. Zavisno od karaktera pravne norme, kao i drugih okolnosti, pa i samih termina i njihovog značenja, dispozicija može imati pojmove koji mogu imati različita značenja i kojima se mogu davati različita tumačenja. Stepem preciznosti pojmova može biti različit, ali se pojmovi s obzorm na preciznost mogu podeliti na dve osnovne kategorije, određene i neodređene pojmove. Prema tome delimo i dispozicije na *dispozicije sa određenim* i *dispozicije sa neodređenim pojmovima*. Od neodređenih pojmova naročito su karakteristični pravni standardi. To su pojmovi koji menjaju svoju konkretnu sadržinu zavisno od svakog konkretnog slučaja, a ipak ostaju u suštini isti. Oni imaju izvesno značenje, ali se ono menja, ima određeno značenje u

² Reč dispozicija potiče od latinske reči *disposito*, koju možemo prevesti kao raspored, razmeštajm uređivanje i sl.

konkretnom slučaju. Značenje pravnog standarda biće određeno od strane nadležnog subjekta koji ima autoritet u procesu primene takve dispozicije (Đorđević: 2015, 157).

U pravnoj praksi uobičajeno je da norme predviđaju jedno, tačno određeno obavezno ponašanje. Takve norme nazivaju se kategorične pravne norme. Međutim, postoje i norme koje odstupaju od ovog pravila, i koje mogu sadržati dva ili više ponašanja, gde će subjekt izabrati sam po kom će ponašanju postupiti. Za takve norme karakteristične su alternativne dispozicije. *Alternativne dispozicije* su one dispozicije koje daju slobodu subjektu da bira jednu od ponuđenih alternativa. Reč alternativa potiče iz latinskog jezika, od reči *alter* – jedan od dvojice, i *alteruter* – jedan ili drugi. Subjekt je vezan za mogućnost koju je odredio tvorac norme i na njemu je da izabere jednu od tih mogućnosti. Alternativne dispozicije se prevashodno odnose na subjekte ovlašćenja, a mogu se izuzetno odnositi i na subjekte obaveze. Bilo koju od ponuđenih alternativa da izabere subjekt, smatraće se da je dispozicija ispunjena, tj. da je subjekt postupio po dispoziciji.

Diskrecione dispozicije su slične alternativnim dispozicijama, jer se i u njima određuju dva ili više pravila ponašanja, s tim što je reč o pravilima po kojima se može ponašati državni organ. Za razliku od alternativnih dispozicija, kod diskrecionih slobodu izbora ponašanja ima donosilac dispozicije, a ne onaj koji treba da se ponaša po njoj (Muhić: 1982, 15). Ove dispozicije daju diskreciono pravo državnom organu u opredeljenju i ponašanju, te donošenje pravne norme na osnovu tog opredeljenja. Na osnovu toga, državni organ je slobodan da donese pravnu normu koja će obavezivati druge subjekte. Državni organ koji ima diskreciono pravo, ne sme zloupotrebiti svoja prava i primeniti dispoziciju suprotno interesima države. Dispozicije koje daju diskrecionu vlast najviše srećemo kod normi koje regulišu nadležnost sudskih i upravnih organa pri donošenju pojedinih akata, naročito kod donošenja sudskih odluka i izdavanja dozvola i drugih upravnih akata.

Dispozitivne dispozicije su one dispozicije koje se sastoje u tome što utvrđuju izvesno određeno ponašanje subjekta, ali subjektima istovremeno daje pravo da mogu sami stvoriti drugo pravilo ponašanja o istom odnosu. Takve norme sadrže jedno pravilo ponašanja subjekta, ali ga istovremeno ovlašćuju da umesto takve dispozicije sam stvori drugu dispoziciju – normu. Dispozicija koja je stvorena od subjekta, zamenjuje određenu propisanu dispoziciju. Zbog toga se ove dispozicije nazivaju još zamenjivim dispozicijama, iz razloga što već postoji pravilo o ponašanju koje je propisao subjekt koji je stvorio pravnu normu, ali postoji i ovlašćenje drugog subjekta koji primenjuje tu pravnu normu da može stvoriti sopstvenu dispoziciju i njom zameniti već postojeću dispoziciju. Ukoliko subjekt nije stvorio novu dispoziciju, mora se ponašati po postojećoj dispoziciji. Ove dispozicije se susreću najviše u onim pravnim oblastima gde preovlađuje autonomija volje stranaka.

3.3. Pretpostavka sankcije

Pretpostavka sankcije je element pravne norme koji sadrži opis koji tek treba da se dogodi da bi se primenila sankcija, tj. ona sadrži opis činejnica ili okolnosti koje predstavljaju uslov za primenu pravila sadržanog u sankciji. Ovaj element pravne norme sastoji se u ponašanju koje je suprotno ponašanju koje se zahteva u dispoziciji pravne norme, tj. u neizvršenju pravne obaveze suprotnom ili zabranjenom radnjom. Pretpostavka sankcije nije isto što i prekršaj, delikt, kao deo stvarnosti činjenica, koje se nalaze izvan pravne norme. Ona opisuje ljudsku radnju kojom je učinjen delikt i ona uspostavlja nužnu sponu između dispozicije i sankcije. U strukturi pravne norme delikt pokazuje odnos ili način povezivanja primarne i sekundarne zapovesti, dispozicije i sankcije. Delikt ili prekršaj sastoje se u ponašanju suprotnom od onog koje zahteva dispozicija. Prekršaj je nužan uslov za primenu sankcije. Ali, pored njega mogu biti predviđeni i drugi uslovi za njenu primenu, naročito kada je reč o pojedinačnom aktu određivanja sankcije (Lukić, Košutić: 2005, 236).

3.4. Sankcija

Sankcija³ predstavlja alternativno i sekundarno pravilo o ponašanju pravnih subjekata. Ona je usmerena prema počiniocu prekršaja i prema državnom organu koji, ukoliko je to potrebno, treba da izvrši i prinudnu meru u odnosu na počinioca prekršaja. Sankcija je kao posledica prekršaja nužan i sastavni element pravne norme. Sankcija predstavlja „sekundarnu dispoziciju“, koja stupa na snagu i postaje obavezna tek kada se ne ispuni „primarna dispozicija“. Uslov za primenu sankcije je ne postupanje po dispoziciji. Prema tome, sankcija je sekundarno pravilo ukoliko se ne postupi po primarnom pravilu. Sankcija ne predstavlja celu pravnu norumu, ona je besmislena bez dispozicije čijem ostvarenju služi. Sankcija nije stvar važenja prava, nego efikasnost koja je presudna za postojanje pravnog poretka. U pogledu vezanosti pravne norme za sankciju u smislu fizičke prinude u teoriji su se iskristalisale dve velike grupe shvatanja: sankcionistička i antisankcionistička. Prema prvoj grupi shvatanja, za pravo je bitna njegova vezanost za sankciju, za fizičku prinudu, dok autori u okviru druge skupine dokazuju da prinuda ni u normativnom, ni u faktičkom smislu nije obeležje prava (Jež: 2006:128). Sankcija je ujedno i završni deo pravne norme kojom se jednom državnom organu daje ovlašćenjenje (nadležnost) ili pripisuje obaveza da prisili na izvršenje obaveze subjekta pravne obaveze ili da mu izrekne određenu kaznu zbog počinjenog delikta. Sankcija se često poistovećuje sa kaznom, međutim, to nije ispravno, jer je sankcija širi pojam od kazne, koji između ostalog obuhvata i kaznu. Zbog važnosti i značaja pravnog poretka sankcije se unapred određuju. Nema krivice i nema kazne bez zakona. Ovaj princip je od velikog značaja jer se njime obezbeđuje sigurnost

³ Reč sankcija potiče od latinske reči *sanctio*, koja je označavala deo rimskog zakona koji je predviđao pravne posledice za slučaj nepoštovanja odredaba koje je zakon propisao.

građana. Pravilo je da sankcije određuje država, ali, može se u pojedinim slučajevima dati mogućnost i nekom drugom subjektu da odredi sankciju (npr. ugovorna kazna).

Sankcije koje su sadržane u pravnim normama imaju poseban značaj, obzirom da se kao garant njihovog izvršenja javlja država sa svojim aparatom prinude.

Sankcije se mogu kvalifikovati na različite načine i po različitim kriterijumima. Jedna od podela razvrstava sve sankcije u dve velike kategorije, sankcije prema licima i sankcije prema aktima.

Sankcije prema licima odnose se na subjekte, tj fizička i pravna lica koja su na razne načine povredila dispoziciju. Ove sankcije možemo podeliti na: krivičnopravne, građanskopravne, prekršajne i disciplinske.

Sankcije prema aktima predstavljaju posebnu vrstu sankcija budući da se ne izriču prema licima već prema aktima, u slučaju da akti imaju određene nedostatke i manjkavosti. Sankcije prema aktima sastoje se u oceni njihove zakonitosti. S obzirom na stepen nezakonitosti koja se utvrdi u pravnim aktima, ove sankcije mogu se podeliti na ništave i rušljive.

Sankcije se mogu podeliti s obzirom na vrstu dobara koja se oduzimaju sankcijom. Tako imamo *sankcije moralnog karaktera* (su opomena, ukor), *sankcije imovinskog karaktera* (novčana kazna, naknada štete), sankcije kojima se oduzima sloboda građana (lišenje slobode).

Sankcije mogu biti *apstraktne* i *konkretne*. Opšte pravne norme sadrže apstraktne sankcije (na primer, u krivičnom pravu vrsta i raspon kazne za pojedinačna krivična dela je zatvor od 3 do 5 godina). Konkretne kazne mogu sadržati pojedinačni pravni akti (na primer, sudskom presudom se izriče kazna zatvora od 3 godine osuđenom licu).

Sankcije se mogu deliti i prema težini prekršaja. Pored toga što se vodi računa o tome u kojoj meri je povređeno određeno dobro, uzima se u obzir način i sredstva kojim je izvršen prekršaj.

Prema cilju sankcije se dele na *retributivne* i *restitutivne*. Kod retributivnih cilj je odmazda, a kod restitutivnih naknada štete i povraćaj u pređašnje stanje.

Pored navedenih klasifikacija sankcija, postoje i druge klasifikacije.

4. VRSTE PRAVNIH NORMI

Tehnika pravnog normiranja je vrlo razvijena i sadrži razne tipove normi i vrsta subjekata koji ih stvaraju (normotvorci), kao diferencirana sredstva koja su prilagođena postizanju različitih pravnih ciljeva, odnosno istih ciljeva na različitim stepenima (hijerahijskog) pravnog sistema (Visković: 2001, 172). U praksi, norme se javljaju u vrlo različitim oblicima i imaju vrlo različite funkcije. Zbog toga, pravne norme se razvrstavaju prema brojnim i različitim kriterijumima. U našoj novijom pravnoj teoriji, uglavnom se uzimaju slični kriterijumi klasifikacije pravnih normi, što potvrđuju dela i stavovima pravnih teoretičara koji su se bavili ovom

problematikom (R. Lukić, G. Kušelj, M. Pavčnik, B. Perić, I. Melvinger, B. Košutić i dr.).

Prema obliku formulisanja zapovesti, norme se dele na naređujuće, zabranjujuće, ovlašćujuće i indikativne. Prema načinu nastanka, obliku pojavljivanja, odnosno sredstvima izražavanja, dele se na običajne i postavljene, ili nepisane i pisane. Prema načinu određivanja subjekata na koje se zapovest odnosi, norme mogu biti opšte i pojedinačne, odnosno apstrakte i konkretne. Sa stanovišta određenosti dispozicije, razlikuju se kategoričke norme i norme s nedovoljno određenim dispozicijama. Potom, norme se mogu razvrstati u više i niže, prema pavnoj snazi, materijalne (osnovne, primarne) i formalne (tehničke, sekundarne), u odnosu na to da li se njima uspostavljaju prava i obaveze ili propisuju način stvaranja i izvršavanja normi, ustavne, krivične, građanske, nasledne, porodične, upravne, radne, procesne, međunarodne i druge, prema predmetu regulisanja, odnosno pravnim granama koje obrazuju, državne i nedržavne, prema subjektu tvorcu, zatim prema prostornom i vremenskom važenju i slično (Vasić, Čavoški: 1996, 77).

Najpre, po načinu nastanka pravne norme se mogu podeliti u *običajne* i *postavljene* (*positum*). Običajne norme nastaju spontano, neplanski, usled dugotranog ponavljanja kroz vreme, i njihov tvorac je određeno društvo kao kolektivna kategorija. Postavljene norme nastaju u tačno datom i određenom vremenskom trenutku, po predviđenoj proceduri i pravilima, uz tačno određenog tvorca koji je ovlašćen da ih donosi.

Prema stepenu uopštenosti, pravne norme se dele na *apstraktene* i *konkretne*. Apstraktnim normama se reguliše unapred neodređen broj slučajeva na takav način da su za njihovu primenu potrebne konkretne norme, kao što je slučaj sa načelima pravnog i društvenog poretka, koja se nužno uređuju konkretnim normama. Konkretne norme mogu neposredno da se primene, bilo da su opšte ili pojedinačne (Mitrović: 2012, 188).

Prema tome da li sadrže pretpostavku dispozicije, tj. da li su određeni uslovi za njihovu primenu, pravne norme se dele na *uslovne* i *bezuslovne*. Uslovne su one norme koje sadrže određeni uslov da bi se dispozicija primenila. Bezuslovne pravne norme ne sadrže uslov za njihovu primenu, i one se odnose na određeno stanje, situaciju, događaj i sl.

Prema obimu i krugu subjekata na koje se odnose, pravne norme se dele na *opšte* (generalne) i *pojedinačne* (individualne). Opšte norme se odnose na neodređen broj slučajeva i na neodređen broj lica. Opšta pravna norma, prema broju slučajeva koje obuhvata, odnosno opsegu primene, može biti univerzalno opšta i delimično opšta, partikularna ili posebna. Univerzalno opšta norma upućuje se svim građanima koji su obuhvaćeni jednim državno-pravnim poretkom. Delimično opšte norme upućuju svoje zahteve užoj klasi ili grupi ljudi, koja se određuje prema geografskom, starosnom, profesionalnom, polnom ili nekom drugom kriterijumu. Pojedinačne pravne norme se odnose na tačno određen slučaj i na određeno lice ili na određena lica. Ove norme nastaju u procesu primene

apstraktne opšte norme na konkretan, realno postojeći pojedinačan slučaj koji je opštom normom zamišljen i unapred predviđen kao primerak vrste označene zajedničkim karakteristikama.

Prema stepenu slobode odnosnih subjekata, tj. prema stepenu određenosti, pravne norme se dele na *apsolutno* i *relativno određene*, tj. na kogentne i disjunktivne, a ove poslednje na norme sa neodređenim pojmovima, alternativne, norme s diskrecionom vlašću i dispozitivne norme (Mitrović: 2012, 188).

Prema vrstama društvenih odnosa koji su predmet pravnog regulisanja razlikujemo: *ustavne, imovinske, radne, upravne, privredne, međunarodne, krivične, krivično-procesne, građansko-procesne* i dr.

Prema pravnoj snazi pravne norme se mogu podeliti na *više* i *niže*. Na ovom svojstvu pravnih normi temelji se njihova hijerarhija, odnos neprotivurečnosti nižih sa višim, u cilju ostvarenja jedinstvenog pravnog sistema. Neke pravne norme su više u odnosu na druge po tome što ih prinudo određuju materijalno i formalno. Materijalno određenje znači da više norme određuju sadržinu više ili manje određeno, nižih normi. Formalno određenje znači da se višim normama određuje nadležnost (stvarna i mesna) postupak i oblik, kojim treba da budu donešene, menjane ili stavljane van snage niže pravne norme (Jež: 2006, 140).

ZAKLJUČAK

Većina definicija prava, naročito pozitivističkih, otpočinje iskazom da je pravo skup pravnih normi. To nam govori o velikoj važnosti pravne norme za pravo uopšte, gde u sve ukupnom sistemu prava, pravna norma zauzima centralno mesto. Pravna norma kao zapovest ovlašćenog subjekta izražena je kroz jezičko logičku tvorevinu. U suštini, pravno pravilo predstavlja sadržaj misli i volje (pismene ili usmene), za koji se vezuje izvesni instrumentalni zahtev (činjenja, nečinjenja, trpljenja) koji stavlja u izgled neku posledicu u slučaju da se udovolji ili neudovolji zahtevu. U teoriji prava, pravni karakter normi vezuje se i za pripadanje određenom pravnom sistemu ili pravnom poretku. Pravne norme su deo određenog pravnog poretka, i kao takve uživaju zaštitu koja im pripada od strane države. Pravne norme se ne mogu svatiti izolovano i samostalno, pa je nužno uzeti njihov odnos i jedinstvo sa drugim normama, koje sve zajedno čine jedan veliki sistem normi, koji uređje pravni poredak i sistem prava, ali i druge sisteme koji postoje u okviru jednog državno pravnog poretka. One su vezane za ekonomsku i političku vlast, obično i pre svega za državu, a povezane su u hijerarhijski sistem koji ima funkciju ostvarivanja specifičnih društvenih interesa i ciljeva. Pravne norme koje pripadaju istoj oblasti čine pravne ustanove, a ustanove i norme čine jednu granu prava. Ta grana prava sa svim drugim granama prava čini pravni sistem ili poredak jedne zemlje. Pravna norma kao zapovest upućena je razumu i slobodnoj volji čoveka, što znači, da je ona upućena u nameri da iznudi poslušnost, a da je subjekat, adresat, u položaju da bira da li će se ponašati u skladu sa normom ili će je prekršiti. Ipak, danas je pravilo da subjekti postupaju po pravnim normama.

Zahvaljujući takvom odnosu subjekata prema pravnim normama, došlo je do uspostavljanja jedinstvnog pravnog poretka, važenja prava, uspostavljanja reda, mira i discipline, organizovanja države kao društveno-političke zajednice, i uklanjanja svih vidova anarhije. Upostavljanjem pravnih normi u različitim oblastima ljudskog života, umenje su mogućnosti samovoljnog postupanja čoveka kao individe i društva kao kolektiviteta. Pravnim normama se štite najviše ljudske vrednosti, ali to ne znači da se istim ne štite i najviše društvene i državne vrednosti. Zahvaljujući pravnim normama dostigli smo ovaj stepene društvenog razvoja i očuvali vrednosti kao država i društvo.

LITERATURA

1. Dragan Mitorović, *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.
2. Dušan Vranjanac, Goran Dajović, *Osnovi prava*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2009.
3. Fuad Muhić, Duško Milidragović, Mihajlo Velimirović, Neđo Milićević, *Osnove prava*, Iro „Veselin Masleša, Sarajavo, 1982.
4. Gordana Vukadinović, Radivoj Stepanov, *Teorija prava I*, Petrovaradin, 2001.
5. Hans Kelzen, *Čista teorija prava*, Pravni fakulte Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007.
6. John Austin, *The province of Jurisprudence Determined*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1971.
7. Nikola Visković, *Teorija države i prava*, Centar za dopisno obrazovanje Birotehnika, Zagreb, 2001.
8. Radmila Vasić, Kosta Čavoški, *Uvod u pravo II*, Izdavačka kuća „Draganić“, Beograd, 1996.
9. Radomir Lukić, Budimir Košutić, *Uvod u pravo*, Pravni fakulte Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007.
10. Srđan Đorđević, *Uvod u pravo*, Univerizet za poslovni inženjering i menadžment - Pravni fakultet, Sarajevo, 2015.
11. Toma Živanović, *Sistem sintetičke pravne filozofije*, Beograd, 1959.
12. Zdravko Jež, *Pravni sistem sa osnovnim elementima opšteg učenja o pravu i državi*, Privredna akademija, Novi sad, 2006.

LEGAL NORMA AND ITS SIGNIFICANCE

PhD Rejhan Kurtovic

Abstract:

The author deals with the issue of legal norms as the basic element of law, giving special emphasis to its invaluable significance about the law in general. In a very long tradition, legal norm represents a privileged part of the study of law science and the history of law, which by the time being remains a central issue of the theory and philosophy of law. The paper pays special attention to the legal norms, as well as a complex of activities related to law and autonomous organization of social relations.

Key words: legal norms, social norms, disposition, sanction, types of legal norms.